

DEN ÄLSKVÄRDA FRÖKEN VIDEBECK

Några rader om en eldig jänta från väst, ett dugande officersämne, en litteraturpolitisk skandal och ett samband mellan åren 1839 och 1851

av

Mats Parner

”Det var afton. Solens fe hade redan västerut sjunkit ner i famnen på Kungsörs ängar, men ett mörkrött purpurskimmer hängde ännu kvar på skyn; det var den sista klädespersedel som den sköna kastat av sig innan hon lade sig att slumra under täcket.”

(C J L Almqvists **Det går an**, fjärde kapitlet)

☞ I december 1839, för noga räknat 170 år sedan, skrevs litteraturhistoria uppe hos oss i den karga nord. Det var nämligen då som den prästvigde ‘Törnrosförfattaren’ Carl Jonas Love med familjenamnet Almqvist gav ut sin korta tendensroman (alt. långa tendensnovell) **Det går an** med undertiteln **En tavla ur livet**. Inget litterärt arbete i det svenska samhällets annaler har blivit så våldsamt ifrågasatt och omdebatterat som denna livsplansch, ingen författare heller så nedsvärtad och fördömd som ”Det går an-presten”.

Hans skildring uppfattades i vida kretsar som ett nidingsdåd på gränsen till helgerån.

”Det går an” kan förvånansvärt nog läsas med behållning än i dag. Jag har nyligen gjort det för tredje gången och vet besked. Allvar, ärlighet, vemod och okynne är ett par av komponenterna i denna sällsynt fräscha berättelse.

Jonas Loves kvinnliga huvudfigur stammar från Lidköping och är självmedveten glasmästare i sin försupne och länge sedan döde fars efterföljd. Någon Amorina- och/eller Tintomara-gestalt är hon inte – blott en ung dam på 24, jordnära, ödmjuk, lidelsefull och med ovanligt bestämda åsikter om tingens ordning och sin egen roll i livet. Hon skriver sig Videbeck med sin prydliga handstil och är kristnad till Sara. Bokens manlige hjälte är den ett år äldre Albert med hemvist i den svenska armékåren snarare än i Västergötland. Krigaren Albert är en enkel sergeant, men hans framtidssikte är inställt på något mera glansfullt i officersssvängen.

Sara och Albert träffas av en slump på ångbåten ”Yngve Frej” i kungliga huvudstaden och slår Mälarfölje med varann till först Arboga och därefter, via hästskjuts, hela vägen till Lidköping. Tycke uppstår mellan kontrahenterna under deras makliga 5-dygnstur genom 1800-talssverige; de blir kort sagt passionerat förälskade, lyckligtvis ömsesidigt, och i synnerhet Albert. Det ena leder till det andra och till att sergeanten friar till sin reskamrat, låt vara utan att gå ner på knä.

Utfallet blir emellertid negativt, korgen och glasklart avslag på vitt papper. Sara låter förstå att hon vill leva som fri yrkeskvinna med eget hushåll och egen ekonomi och att hon aldrig tänker underordna sig någon annans vilja efter att ha vigts samman och blivit ”läst över” i en kyrksal. För henne är det traditionella äktenskapet både kvinnans fiende och kärlekens fiende, eftersom det förhindrar jämställdheten mellan parterna. (Under 1800-talets första hälft stämde detta rent bokstavligen: kvinnorna var juridiskt sett omyndiga, männen deras ekonomiska välgörare, och någon laglig rätt att skiljas existerade inte.)

Ett äktenskap utan kärlek är enligt fröken Videbeck en självmotsägelse; det har i princip redan upplöst sig själv. Om å andra sidan kärleken verkligen finns så är, menar hon vidare, alla slags ritualer och kyrkliga ceremonier lika onödiga som överflödiga.

Man skulle kunna påstå att Saras övertygelse formar sig till ett 'äktenskapets moment 22'. Till saken hör att hon framför sin (väl)grundade mening frimodigt, otvunget och helt utan prestige, nästan som redogjorde hon för en naturlag. Följden blir att den hyggliga Albert från armén allt eftersom förvandlas till en spak och lätt besvärad åhörare i den avgudades vågsvall, ja närmast till en dr Watson vid en kvinnlig Sherlocks fötter. Mot tjänstehjon och annat löst 1800-talsfolk uppträder han som en ilsken terrier under resans gång, men inför den älskade Sara är han from som ett lamm. Det är *hon* som behärskar scenen och som föreläser, och det är *han* som lyssnar och lär. Märkligt nog blir "sköna Sara" aldrig förnumstig; hennes anspråkslöshet skonar henne effektivt från varje handa strömhopp i galna tunnor.

Själv anser jag att unga rutmästare Videbeck är älskvärdheten personifierad: en av de sällsynta fåglar, som alltid flyger med egna vingar. Också hennes Albert kan utan vidare betecknas som en rekordrig existens, sitt yrkesval till trots.

I de liberala tidningarna, bland annat i **Aftonbladet** och **Freja**, kunde Jonas Love glädja sig åt positiva gensvar i samma stund som "Det går an" minuterades ut till den läsande och tänkande allmänheten. (Recensionen i Freja lär han visserligen ha skrivit själv, vilket torde ha borgat för ett extra förmånligt utlåtande just där...). Men efter dessa preludier slapp helvetet lös.

Svenska Biet angav tonen. Där hånades pastor Almqvist, och hans skildring stämplades "som en ovanligt fräck advokatyr för samhällsupplösning och sinnlighet". Äktenskapet påstods vara en helig institution, "en stabil grund för nationens fortbestånd", och därmed höjt över all kritik och all tvetalan.

I nästa runda, som inleddes våren 1840, gjorde så en rad 'antiskrifter' sin entré på den litterära arenan. Först ut var buffeln J. V. Snellman. På bara sju veckor totade denne Göran Hägglunds andlige mentor ihop en infam pamflett i exakt samma typografiska stil som originalet och med näst intill samma titel: **Det går an. En tavla ur livet. Fortsättning**. Där går det, naturligt nog, väldigt illa. Sara och Albert lever i ett "samvetsäktenskap" och har fyra barn (samtliga utan all kännedom om vig- och i synnerhet om dopvatten), åskmolnen skockas vid horisonten, och det mullrar ständigt på avstånd. Sara insjuknar i tuberkulos, Albert förälskar sig i en yngre kvinna, blir med åren allt törstigare och drunknar till sist, svårt alkoholiserad, i Strömmen. Ende sonen gör samtidigt kometkarriär som bettlare på torra land i Staden mellan broarna.

Hemma i Västergötland ligger Sara på dödsbädden och ångrar bittert sina idémässiga snedsteg i ungdomen.

Även Malla Silfverstolpe, tidigare nära vän till Almqvist, grep begärligt efter tuschpennan och fortsatte skriva, där Jonas Love satt punkt. Silfverstolpes motbok redigerades av högermannen och akademimedlemmen P. D. A. Atterbom, var utformad som ett banalt svartsjukedrama och hette **Männe det går an?** Som väntat kör aktörerna i diket också i tant Mallas berättelse: Sara uppsöker en prelat, kryper servilt och svansande till korset, tackar därefter ja till Alberts frieri, underordnar sig allt framgent männens heliga vilja och ger upp allt hon tidigare kämpat för.

De här bägge nidskrifterna följdes av mångdubbelt fler. Den specifika 'Det går an'-litteraturen var ett faktum och kom att präglade 1840- och 50-talen – på ont långt mer än på gott.

☞ Till bilden hör att Sveriges kronprins, sedermera rikets monark som den förste Oscar, för jämnan hoppade över skaklarna och levde i fria förhållanden med diverse älskarinnor. Den omsusade aktrisen Emilie Höggqvist stod hans hjärta närmast under "Det går an"-rabaldret med påföljd att Jonas Loves antagonist kunde underkänna Saras och Alberts relation med fröken Höggqvist och den allt annat än kyske prinsen som tillhyggen. Oscar och Emilie brukade träffas i den sistnämndas bostad vid Gustav Adolfs Torg – allmänt känd som "Lusthuset". Där föddes Hjalmar (1839) och Max (1840), "prinsarna av Lappland", bägge med kungligt blod i ådrorna. (De två lapprinsarna blev i tidernas fullbordan tjänstemän vid Posten och avled i misär före 35 års ålder.) Hemma på slottet fällde prinsessan Josefina av Leuchtenberg allt bittrare tårar. Hon var Oscars lagvigda och redan vorden 5-barnsmor.

Fyllda av indignation pekade Almqvists belackare i årtal med hela handen mot Lusthuset och spisade av såväl det fiktiva kärleksparet i Lidköping som det reellt existerande vid Torget. Om det faktum att jämförelsen var helt igenom skev bekymrade man sig föga.

En oförutsedd konsekvens av "Det går an"-skandalen blev hur som helst att Oscar lämnade sin Emilie för gott; den politiska kostnaden hade blivit för hög. För den sålunda ratade mamsell H började sanden rinna ut i timglasets. Hennes, såvitt bekant, sista älskare hade skotskrutiga anor, var en av Lantmannapartiets centralgestalter, hette Emil Key och blev omsider Ellens far. Som så många andra vid denna tid insjuknade Emilie sedan i lungdot.

Hon dog, endast 34 år gammal, under en vistelse i Italien julen 1846.

Nere i Paris salonger och balsalar hette en av de mest firade blondinerna under den här epoken Marguerite ("Marie") Duplessis. Hon var det franska svaret på mamsell H och odlade, i likhet med Emilie, både kulturella intressen och namnkunniga älskare, med tonsättaren och pianisten Franz Liszt som den mest prominente. Däremot odlade Marie varken röda, blå eller vita liljor; plågad av allergier föredrog hon doft- och harmlösa kamelior. Redan tidigt blev hostattackerna och feberanfallen hennes ständiga följeslagare, och den 3 februari 1847 fick hon, blott 23-årig, sista smörjelsen.

Tuberkulosen blev också hennes öde, och hon skildes från det jordiska noga räknat fyrtio dygn efter lapprinsarna Hjalmar och Max' lungsiktiga mor.

Kameliadamen (1848) heter den berömda roman som gjorde Marie Duplessis namn odödligt. Den skrevs i flygande fläng av hennes mest hängivne beundrare – Alexandre Dumas d y – och blev en formidabel succé. 25-årige Alexandre satte också upp en pjäs på blomster(dams)temat, och den gick om möjligt än bättre. Obetydligt senare (1853) knyckte G. Verdi pjäsmotivet och använde det som libretto för operan **La Traviata**.

☞ Men låt oss återvända till huvudspåret och till väsentligheterna:

För Love Almqvist fick kampanjen mot hans västgötska livstavla katastrofala följder både rent personligen och på det ekonomiska planet. Ett försvarligt antal av de gamla vännerna lämnade honom i sticket, och han intrigerades bort från sin lärar- och rektorstjänst vid Nya Elementar i Stockholm. Vidare råkade han i konflikt med de kyrkliga dignitärerna för, som det hette, "sina opassande åsikter om äktenskapet". De arbeten han sökte förmenades honom,

hans överlägsna meriter till trots. Även Jonas Loves allmänna radikalism låg honom i fatet. Den sociala ordning han pläderade för var minst av allt den inskränkt samhällsbevarande.

Faktum är att pastor Almqvist var socialist, eller kanske snarare agrarsocialist – ingenting mer och ingenting mindre. Han var dessutom socialist i ett tidsskede, då knappast någon här i riket hade några som helst begrepp om denna 'ism'. Love gick före och såg längre än andra.

Från och med 1842 brakade det successivt rätt nedåt: Jonas Love A:s finansiella situation blev allt dystrare, skulderna bara växte, och hans äktenskap (med en kvinna som aldrig delade hans intellektuella och litterära intressen) knakade näst intill dagligen i fogarna. Sammanbrottet och uppbrottet kom år 1851. Då beslogs "Det går an-presten" med urkundsförfalskning, grov stöld och med försök att giftmörda 'procentaren' och lånehajen Johan Jacob v Scheven (1775-1854) med arsenik vid två tillfällen.

"Tintomara: två ting äro vita: oskuld och arsenik" (1834)...

Helt kan det inte uteslutas att Love A var oskyldig och ytterst ett offer för en konspiration med udden mot det radikala Aftonbladet, där han medarbetat sedan 30-talet. Men långt troligare är, att den olycklige författaren i desperation passerat både två och tre gränsbommar och hade allt annat än rent mjöl i påsen. En sommardag lämnade han obemärkt Stockholm, flydde hals över huvud i först västlig och därefter sydlig riktning, tog farväl av Sverige via Skåne och hamnade omsider i USA. Femton år senare dog Love i Bremen. Till Sverige återkom han aldrig.

Att det finns ett samband mellan 1839 års reaktionära kampanj och (Almqvist)katastrofen tolv år senare tycks mig uppenbart. Man kan välja sitt liv, men ingen väljer helt fritt och oberoende av det härskande samhällsklimatet. Också den som har stått fadder till ett leende naturbarn och kraftpaket, som t ex fröken Videbeck från Lidköping, kan utvecklas till brottsling.

"Det går an" påstås ha kommit ut i 50-60 upplagor under de gångna 170 åren. Romanen är den äldsta svenska som alltjämt läses. "Rättsfallet Almqvist" är dessutom, näst efter Palmemordet, den mest omskrivna och omdebatterade gåtan i svensk kriminalhistoria.

Mats Parner